

Liturgiskt nytänkande i kyrkorummet efter Vaticanum II¹

Sedan länge pågår i den romersk-katolska kyrkan ett arbete med kyrkorummets omdaning till överensstämmelse med den liturgiska reformrörelsens idéer. De första ansatserna kan dateras redan till 20-talet. Men först efter andra Vatikanconciliet, då en ny liturgi officiellt antagits, har programmet kunnat ta fastare form. Det har vuxit fram ur ett intensivt studium, där de liturgiska instituten i skilda länder har spelat en ledande roll. En utmärkt sammanfattning har den österrikiske jesuitpatern *Herbert Muck*, välkänd expert på modern kyrkoarkitektur, lämnat i häfte 12 av serien "Lebendiger Gottesdienst" 1966. Det efterföljande utgör några antydningar om innehållet i denna publikation.

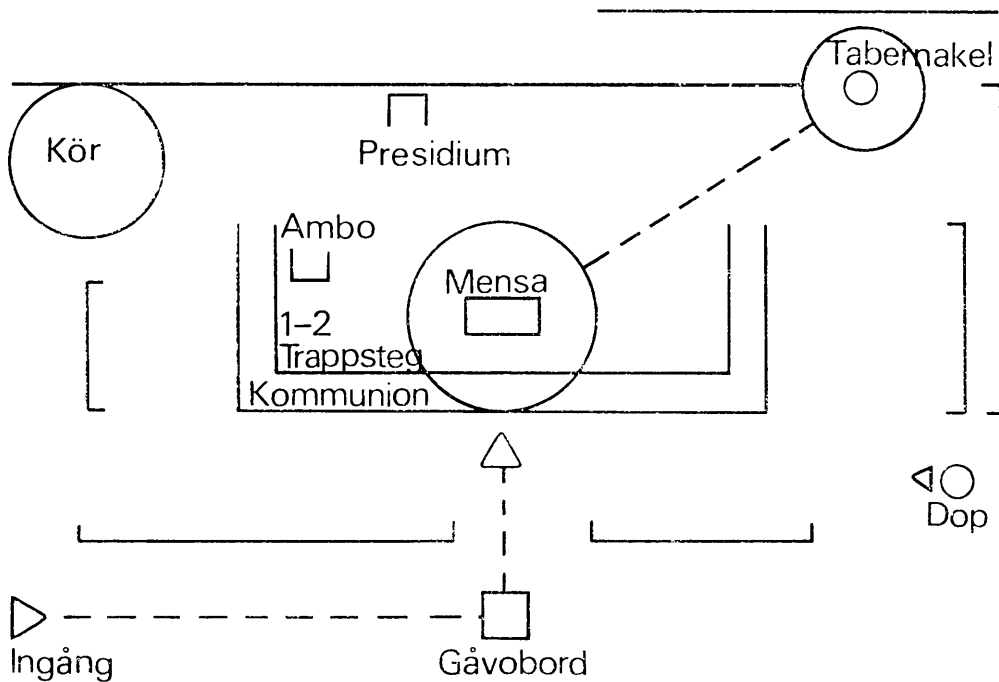
För kristna människor kan frågan om kyrkorummet och dess inredning komma först i andra hand — det primära är liturgien själv, genom vilken de församlade bygges upp till ett heligt tempel i Herren, en Guds boning i Anden. Kyrkorummets uppgift är blott att skapa de förutsättningar, som är nödvändiga, om liturgien skall kunna utveckla sig och församlingen uppleva sin andliga enhet i Kristus. Men därmed är ingalunda sagt, att kyrkorummet blott skall betraktas ur funktionell synpunkt — genom sin gestalt och struktur har det givetvis på samma gång sin konstnärliga betydelse och på-

verkar även människorna i deras upplevelse av kulten.

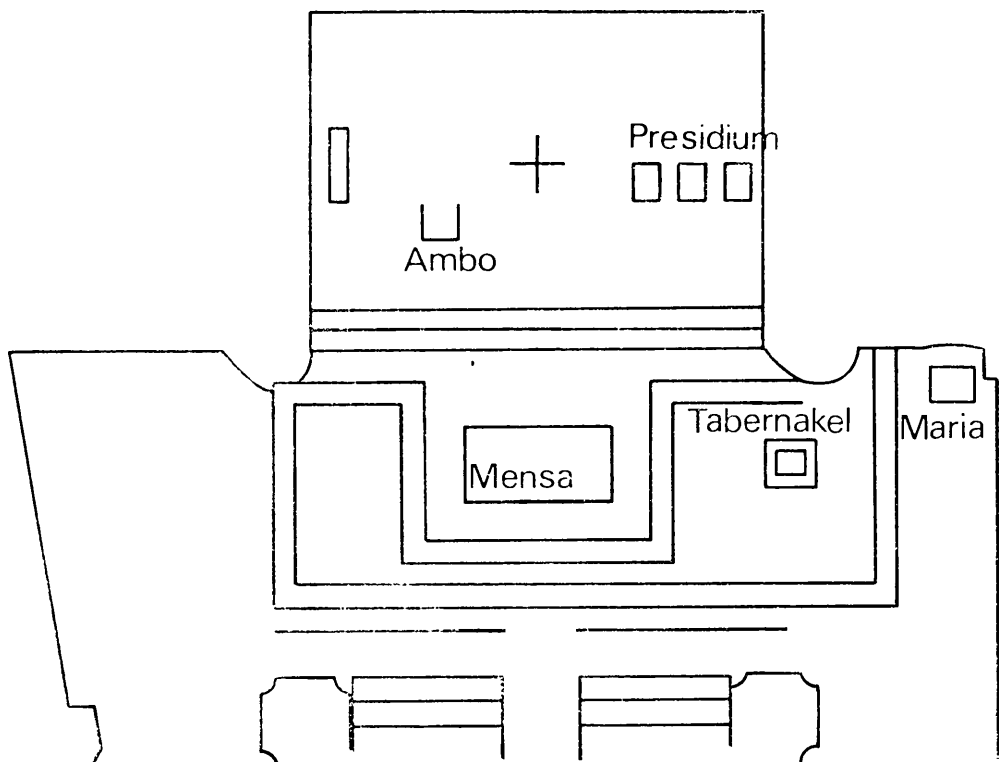
Målsättningen är nu en annan än förut: det gäller att låta församlingen känna sig som aktivt medverkande i gudstjänsten. "*Participatio actuosa*" (Pius X)! Samlingen kring altaret, som tidigare blott kunnat komma till uttryck i högkoret genom korstolsanläggningen, har nu blivit den idé, varefter hela kyrkorummet gestaltas. Hela församlingen bildar nu själv ett "kor" och sluter sig som ett heligt Gudsfolk omkring altaret. Av den medeltida kyrkobyggnaden med dess typiska indelning i långhus och kor är det endast koret, som kan räkna någon släktskap med nutidens liturgiska rumsföreställningar. Skall församlingen i gudstjänsten kunna uppfatta sig själv som en andlig enhet, en Guds familj, så följer därav, att den inte kan vara fördelad på skilda rum — koret som en självständig del av kyrkobyggnaden måste försvinna. Blott ett podium kring altaret återstår av det gamla presbyteriet. Det behöver knappast sägas, att det katolska gudstjänstrummet genom denna radikala förändring har kommit det protestantiska närmare än förut. Vad redan Bartning yrkade på 20-talet: att hela kyrkorummet skulle betraktas som ett enda stort

¹ Detta referat av Mucks programskrift fram-lades våren 1967 för Liturgiska nämnden.

Funktionschema (Muck)

Nyordning i äldre kyrka (St. Nikola, Passau)

kor — har nu blivit en gemensam syn på båda sidor om den konfessionella skilje-gränsen.

I överensstämmelse med denna grundsyn fordras vidare, att hela kyrkorummet till sin karaktär skall präglas av sin bestämmelse som *församlingsrum*. Det är inte ”stämning”, som skall eftersträvas i det konstnärliga uttrycket — ej heller skall rummet försöka att påverka besökaren genom expressionistiskt patos eller genom teatraliska effekter. Snarare är enkelheten det önskvärda — det som bäst motsvarar den äkta liturgiens väsen. För det kristna gudstjänstrummet är en viss tomhet betecknande — en tomhet, avsedd att fyllas av församlingen. Vid en jämförelse med det hedniska templet är kyrkorummet som sådant en förkunnelse av evangelium: att människor blivit intagna i Guds eget livsrum, upptagna i hans husfolk, andligen inbyggda i hans boning. Det som ger rummet innehåll, är i första hand inte dess konstnärliga inredning och dekor, utan det som sker inom dess väggar, den bild, som människorna själva skapar fram genom sitt eget handlade i gudstjänsten.

Rådde det förut i den typiska medeltidskyrkan ett spänningsförhållande mellan långhus och kor, mellan ”Volksraum” och ”Altarraum”, så kan man nu tala om ett spänningsförhållande mellan de olika liturgiska funktionsorterna inom ett och samma kyrkorum. Ty *funktionsorterna* — som i den traditionella mässan hittills i vanliga fall blott varit en enda: altaret — har nu blivit flera. En mässbild, differentierad och fördelad på flera händer, är nu medvetet eftersträvad. Självfallet har prästen behållit ledningen — det hier-

arkiska draget i katolsk kultuppfattning har ingalunda försvagats genom liturgireformen, även om det betonas att den prästerliga funktionen är tjänande och att ämbetsbärarens person inte skall i mässfirningen framstå som skild från församlingen. På samma sätt som förut biskopen haft sin plats på katedran under hela ”förmässan” — numera kallad *Ordets liturgi* — är nu en vanlig präst hänvisad till den särskilda prästbänken under samma del av mässan. Genom liturgireformen vid Vaticanum II har sålunda en ny funktionsort blivit inrättad även i den vanliga katolska församlingskyrkan: prästbänken eller *presidiet* — inom det tyska språkområdet kallad ”*der Vorsitz*”. Presidiet brukar vara inrättat med platser för flera personer — så bl. a. med hänsyn till möjligheten av koncelebration. Det befinner sig vanligen i området bakom altaret — förskjutet åt ena sidan, oftast den, där evangeliet förut lästes. Från prästbänken ledes gudstjänsten — i presidiet kommer den prästerliga Kristusrepresentationen till synes. Det naturliga riktningsförhållandet mellan klerus och församling är under denna del av mässan ett mittemot-varandra. Det som skall åskådliggöras är Gudsfolket, samlat inför sina ledare för att mottaga budskapet, bekänna sin tro och frambära sina böner. — Men i Ordets liturgi ingår numera också *ambonen* som en nödvändig eller i varje fall önskvärd funktionsort. Man kan säga, att ambonen i våra dagars katolska kyrkorum är på väg att ersätta den traditionella predikstolen — om en sådan talas det icke ett enda ord i Mucks programskrift. Allt som skall äga rum under mässans gång,

samordnas nu inom ett särskilt aktionscentrum i kyrkorummets blickriktning, den del av byggnaden, som efterträtt det forna koret. Vissa svårigheter har yppat sig att finna ambonens rätta placering med hänsyn till hörbarhet och kontakt med församlingen. Han synes f. n. mest benägen att ställa den snett bakom altaret. — Men Ordets gudstjänst är i verkligheten inte tillräckligt redovisad blott med nämmandet av de funktionsorter, till vilka den i huvudsak är knuten — dess liturgi är rörlig och syftar till att engagera fler än präst och predikant i det liturgiska skeendet. När en kyrkobyggnad planeras, måste man därför alltid reservera ett särskilt område, inte alltför knappt tilltaget, och noga genomstuderat för denna del av mässan, som ju numera i särskilda fall kan få firas som en fristående gudstjänstakt. I *altaret* — eller *mensan* — som det numera ofta kallas i anknytning till fornkristen tradition — har det katolska kyrkorummet av ålder sitt givna centrum — och däri har ingen ändring inträtt genom liturgireformen. Även då altaret icke användes, skall det fortfarande framstå som huvudaccent i rumsbilden. Det har till skillnad från ambonen en symbolisk betydelse i sig självt — det betecknar Kristus och alla troendes enhet i honom. Med denna innebörd bör det givetvis inte förekomma i flertal inom ett och samma kyrkorum — en synpunkt, som starkt har hävdats av den liturgiska rörelsen. Dess intentioner har vidare lett till en förändring av mycket djupgående, för att inte säga fundamental art: altarets framflyttning i kyrkorummet. Man har ansett, att den plats, där Guds familj samlas till helig måltid,

bör befinna sig i närheten av rummets centrum — det kan inte längre anses motiverat att draga altaret tillbaka som blickmål i ett rumsperspektiv. Det är ju till sitt väsen *mensa* — bord — med uppgift att vara medelpunkten i en öppen gemenskap. Här är den princip, efter vilken församlingen formeras, inte längre som i Ordets gudstjänst mitt-emot-varandra utan runt-omkring. Löfte och förväntan är förbytt i uppfyllelse, fullbordan. Det svarar bäst mot evkaristiens egenart, att prästen efter fornkristen förebild celebrerar mässan "versus populum" — vänd mot folket. Fastän icke påbjuden eller ens ansedd som den enda riktiga, har denna celebrationsriktning likväl blivit allt vanligare i den katolska kyrkan av i dag. Den kan betraktas som en mycket betydelsefull detalj i den strävan, som genomgår hela liturgireformen och som djupast syftar till att ersätta den gamla mässbilden med en ny. Ännu en funktionsort — av ett speciellt värde just för katolsk fromhet — utgör det ända sedan motreformationens dagar med högaltaret fast förenade *tabernaklet*. Det har nu äntligen blivit tillåtet att även i vanliga kyrkor friställa tabernaklet och förflytta det till någon särskild del av gudstjänstrummet, ägnad för den privata andaktens utövning. Inbyggnad i en s. k. tabernakelpelare rekommenderas. — Det är samordningen av dessa fyra funktionsorter: prästbänken, ambonen, mensan och tabernaklet — som utgör kärnproblemet vid altarområdets utgestaltning i det moderna katolska kyrkorummet. Undantages tabernaklet, så återstår tre orter, som måste balanseras mot varandra — en i kyrkoarkitekturens historia förut

okänd trepolighet, med ett därav betingat spänningsförhållande i gudstjänst-rummets centrum. Därmed är det problem angivet, varmed de katolska liturgikerna och arkitekterna arbetat, alltsedan de avgörande besluten fattats vid det andra Vatikankonciliet. Kanske är det ännu för tidigt att säga, om de lösningar, man kommit fram till skall visa sig definitiva och bestående.

Det bör tilläggas, att förändringarna i kyrkorummets centrum också medfört konsekvenser i andra delar av detsamma. När prästen celebrerar "versus populum", så kan ingången inte gärna förläggas traditionellt i rummets mittaxel. Inte heller orgelns och körens placering kan förbli oberörda av den liturgiska nyordningen: det anses — med rätt eller orätt — att den gamla orgelläktaren i väster har sett sina bästa dagar — den levande liturgien fordrar en närmare kommunikation med församlingen. Dopplatsen bör vara sådan, att utrymme kan beredas för ett större antal deltagande — det, som där sker, angår ju inte bara barnet och dess anhöriga utan hela den stora familjen av alla döpta. Det nya kyrkorummet är nytt också i sin starka betoning av de sakramentala funktionerna — man vågar säga ett rum, skapat lika mycket *av* liturgien som *för* liturgien.

Har då detta nya kyrkorum alls inga anknytningar till den historiska kyrkoarkitekturen? Kontinuiteten finns på flera punkter — det är blott det moderna arkitektoniska formspråket, som gör den svår att upptäcka. Att den fornkristna basilikan med sin karaktäristiska kultordning satt spår i det nya kyrkorummet, är ju uppenbart nog — närmast självklart

för den, som känner källorna, varur den liturgiska rörelsen har öst. Men där finns också drag från tidig medeltid, som blivit bevarade. Kanske hade korsaltaret, folkaltaret, en gång större betydelse än själva högaltaret — det är möjligt att också ett medeltida kyrkorum kunde fungera på ett sätt, liknande det, som nu anses önskvärt. Ännu tydligare kännes tendensen igen, då vi beträtt barockens kyrkorum — en medveten strävan att samla hela menigheten som en enda stor kyrkofamilj i den feststämnda salen — ett sista försök i kyrkoarkitekturen att skapa en församling, en enhet av de många individerna.

En fråga återstår, som Muck har ägnat en ingående behandling — här kan vi blott i korthet återge några av hans synpunkter. Hur skall *gamla kyrkor* kunna nyordnas i liturgiskt hänseende? Problemet har varit och är mycket brännande i den katolska världen — och kan sannolikt bli det även annorstädes.

Muck manar till en viss försiktighet, när det gäller en sådan uppgift. Man får inte av en gammal kyrka begära vad den omöjliga kan ge. Före ett ingrepp i en värdefull historisk byggnad måste den antikvariska sakkunskapen anlitas.

Men det finns en gräns också för försiktigheten och pieteten! Ty en kyrkobyggnad står i det levande livets tjänst — den är skapad för gudstjänsten och måste kunna fylla dess elementära krav. Den museala inställningen får inte drivas för långt. Då kan byggnaden dö — som kyrka.

Det primära önskemålet är även här altarets framflyttning. Att ställa upp ett nytt altare på kort avstånd från det

gamla kan inte anses tillrådligt – bortsett från den estetiska olägenheten är en sådan fördubbling stridande mot altarets hela idé. Det radikalaste är då onekligen att avlägsna det gamla altaret. Det finns historiska kyrkorum, som vunnit på en sådan lösning – det har visat sig, att de tålt en sådan förskjutning av den liturgiska tyngdpunkten utan att deras struktur har blivit alltför mycket altererad. Det är också i vissa fall möjligt att endast avlägsna mensan men låta den konstnärligt kanske värdefulla altaruppsatsen bestå. Tomrummet ned till basen har sedan skulptörer från vår egen tid fått fylla ut efter bästa förmåga. Som liturgiskt centrum tjänar den fristående mensan med kors och ljus nära församlingen – altaruppsatsen i rumsperspektivets slutpunkt erhåller en symbolisk betydelse som hänvisning till det hinsidliga, eviga bortom tidens gräns. Men självfallet kan det visa sig ogörligt att förändra ett historiskt altare – det kan

då bevaras som celebrationsplats i mensan, där allt går till som förr – blott med skillnaden att Ordets gudstjänst brytes ut och förlägges till ett annat ställe i koret. Att redogöra för hur prästbänk, ambo, gåvobord m. m. kan inordnas i en gammal kyrkomiljö, skulle föra alldeles för långt. Generella anvisningar torde knappast kunna ges – lösningen måste sökas från fall till fall. Uppgiften är svår och riskabel – många misslyckanden är uppenbara. Men det finns också kyrkor, som har blivit levande på ett nytt sätt genom förändringarna i vår egen tid – liturgiska rum för människorna år 1967. Man ställer sig då frågan: om inga ingrepp kan anses tillåtna, om inte också gamla kyrkorum med all respekt för deras historiska värden kan få lämna material till ett liturgiskt nyskapande i tidens anda och med ett levande mänskligt engagement i gudstjänsten som yttersta mål.

Axel Rappe